

cartoonesk zinspelen op gedeelde kennis

Tussen 1996 en 2002 werkte ik als linguïst in het voormalige Oost-Duitsland bij de afdeling Interculturele Communicatie van de Technische Universiteit Chemnitz. De opdracht was dit toen nieuwe vakgebied vorm te geven. Mijn deskundigheid als linguïst ligt op het gebied van mondelinge interactie tussen mensen met verschillende achtergronden. Ik mag echter ook graag voorbeelden uit andere tekstgenres gebruiken om de werking van interculturele patronen duidelijk te maken. Eén van mijn favorieten destijds was een cartoon uit Vrij Nederland (30.08.1997). Deze toont een klein jongetje dat aan de hand van een ouder zijn tong uitsteekt naar een voorbijkomend echtpaar. De ouder roept hem tot de orde met de woorden: "Niet doen. Het zijn Duitsers."

Het interessante was dat mijn studenten uit Saksen niet begrepen wat ik grappig vond aan deze cartoon. Natuurlijk zagen zij de stereotype voorstelling van het echtpaar: zijn Lederhosen en bierbuik, en haar omvangrijke boezem deden hen aan Beieren denken, maar wat Nederlanders daar nu zo grappig aan vonden ontging hen. Mijn plezier irriteerde hen zelfs een beetje. Dat kwam niet omdat zij geen (zelf) spot konden verdragen - spotten hadden ze in de DDR tijd genoeg geleerd - maar: wat hadden zij met Bayern te maken? Bayern was een Altes Bundesland, waar zij zich niet zo verbonden mee voelden.

Mijn verontschuldiging voor de onbedoelde belediging - of beter voor mijn bewuste didactische provocatie - lichtte ik uiteraard toe. Zij wisten immers niet van de hooglopende discussies in Nederland over de beeldvorming met betrekking tot Duitsland. In het begin van de jaren negentig hadden Nederlandse jongeren de toenmalige West-Duitse kanselier Kohl bij een bezoek aan Rotterdam uitgejoeld en voor nazi uitgemaakt. De Nederlandse regering - in grote verlegenheid gebracht - had er vervolgens miljoenen in geïnvesteerd om onderzoek te doen, conferenties te organiseren en lespakketten te ontwikkelen om de negatieve beeldvorming bij jongeren te veranderen.

De cartoon stelt nu fijntjes de grenzen van dergelijke publiekscampagnes ter discussie. Negatieve beeldvorming laat zich niet zo makkelijk door een politiek correcte opstelling van ouders bedwingen.

Ik moet zelf altijd weer glimlachen als ik de cartoon zie. Het plichtmatige gebod van de vader, het uitdagende gedrag van het jongetje en het wezensvreemde staren van het echtpaar. De suggestie lijkt wel: je mag tegen elke bevolkingsgroep je tong uitsteken, alleen juist niet tegen onze burens.

De Duitse filosoof Schleiermacher geeft in zijn Versuch einer Theorie des geselligen Betragens uit 1799 bij zijn beschrijving van een 18e eeuwse salongezelschap al een mogelijke verklaring voor het verschijnsel dat tot op de dag van vandaag cartoons tot een buitengewoon heikel onderwerp maakt in internationale politiek. Schleiermacher noemt persiflages en toespelingen genres die zich op grens bewegen van wat zo'n gezelschap onder goede smaak en fijne manieren verstaat. Ze kunnen de gemeenschappelijkheid van een groep versterken als ze de juiste toon treffen, maar ook veel kwaad aanrichten als ze aan het betamelijke voorbij schieten. Het belang van wat Schleiermacher naar voren brengt, is zijn stelling dat een gezelschap permanent in beweging is en haar samenstelling bepaalt door met haar grenzen te spelen.

We kunnen niet zonder persiflage en toespeling om de grenzen van de groep waartoe wij horen te verkennen. Dat maakt vanuit linguïstisch perspectief deze genres ook zo'n interessant studieobject, dat verder reikt dan een analyse van de discussie over de vrijheid van meningsuiting. De clou van persiflage en toespeling ligt immers juist in het niet gezegde, dat wel bekend wordt voorondersteld binnen het gezelschap. Als je de vooronderstelde kennis bezit, begrijp je waarnaar verwezen wordt en hoor je er bij. Als je die kennis niet bezit, val je buiten de boot. Het cartoonesk zinspelen op gedeelde kennis is als het spelen met vuur: hartverwarmend, uitdagend, af en toe een flinke blaar, en als het misgaat een echte bosbrand.

Met de houding van Nederlandse jongeren tegenover Duitsland is het intussen helemaal goed gekomen. Duitsland en met name Berlijn is cool. Treinen zitten vol met jongeren op weg naar een lang weekend Unter den Linden om op grote televisieschermen naar voetbal te kijken of de Duitse popscene te genieten. Bij de examencommissie CIW, waar ik secretaris van ben, komen regelmatig aanvragen binnen om een half jaar aan een Berlijnse universiteit te mogen studeren.

Zelf behoud ik mooie herinneringen aan die tijd in Chemnitz. Altijd leuk om met gemotiveerde studenten samen projecten te doen. Zoals over de Trabant, hun lievelingsauto. Bloedserieuze diepte-interviews met familieleden en bekenden uit Oost- en West-Duitsland over hun Trabi-ervaringen vormden de harde kern van het te onderzoeken materiaal. Maar ook deze Trabi-Geschichten konden wij uiteraard niet onderzoeken zonder kennis te nemen van de talloze persiflages en toespelingen die onlosmakelijk verbonden zijn aan de Stink-Kiste.

En als Nederlander daar rondrijdend in mijn eigen Trabi (zie foto's) analyseerde ik met méér dan gretige, want wetenschappelijke, belangstelling de inside-jokes waarvan ikzelf het object was.

